

Problémy epistemickej privilegovanosti (v kontexte feministickej teórie stanoviska)

Etela Farkašová

Téza o epistemickej privilegovanosti istej sociálnej pozície, ktorá sa stala jadrom teórie stanoviska, vyvoláva aj v samotnej feministickej filozofii diskusie. V hierarchicky štrukturovanej spoločnosti pripisuje teória stanoviska epistemicnú privilegovanosť subjektom, ktorých sociálny status je nižší, ktorí sa nachádzajú v marginálnej pozícii. V spoločosti s pretrvávajúcou rodovou hierarchiou (s dominanciou mužskej perspektívy a mužskej skúsenosti ako normy) podľa tejto teórie prináleží epistemická privilegovanosť ženám (ženskej perspektíve spätéj so ženskou skúsenosťou, so ženským stanoviskom); umožňuje im - v porovnaní s dominantými skupinami - menej deformovaný pohľad na sociálnu realitu. Teórie stanoviska, ako hovorí Sandra Hardingová, nielenže podávajú kritické prehodnotenie tradičných koncepcií vedy, ale navyše "znovu potvrdzujú možnosť vedy poskytovať menej deformované reprezentácie sveta okolo nás" ([1], 82). Väčšia adekvátnosť poznania sa zdôvodňuje tým, že marginalizovaná sociálna pozícia vnáša do spôsobu videnia širšie spektrum záujmov a kritickejší pohľad, preto je takéto videnie sveta menej parciálne a predpojaté (pozri [2]). Nezriedka sa uvádzajú aj argumenty o novosti, nekonvenčnosti pohľadu marginalizovaných, o ich širšom spektre skúseností ako o predpoklade rozširovania horizontu viditeľného, mysliteľného, artikulovateľného ([3]. O rozpracovanie tejto teórie sa najviac zaslúžila Nancy Hartsocková, ktorá vo svojej koncepcii zdôrazňuje viaceré dôležité aspekty "privilegovaného stanoviska" ([4]).

Vprebiehajúcich diskusiách azda k najčastejším patria námietky, ktoré sa týkajú identifikácie "stanoviska" (opakovane sa vyskytujú otázky, či existuje jedno ženské/feministické stanovisko, či môže mať jedna skupina žien privilegovanejšie stanovisko ako iná skupina a pod.). Viaceré teoretičky sa na margo Hardingovej tézy zhodne kriticky vyjadrujú, že "neexistuje jedno východiskové miesto pre feministické epistemológie", ktoré by malo umožniť adekvátnejšie poznanie ([5], 148 a n.) Sama Hardingová však pokladá marginalizované životy a skúsenosti len za nevyhnutný - a nie dostatočný - štartovací bod pre maximalizáciu objektivity; tvrdí (podobne ako Hartsocková), že nie samotné stanovisko, a ani samotná skúsenosť, ale "kritická reflexia skúseností", ktorá je spätá s daným stanoviskom, sa môže stať účinným zdrojom poznania ([6], 56 - 57). Popredná teoretička vedy Helen Longino vyjadruje presvedčenie, že proces produkovania poznatkov vyžaduje vyjadrenie mnohých alternatívnych názorov, ktoré sú viazané na rôzne sociálne pozície (stanoviská) a tiež vyžaduje, aby medzi týmito názormi dochádzalo k vzájomnej interakcii.

Dôležitú úlohu hrá podľa nej pri tom kritický dialóg, v rámci ktorého sa prezentujú všetky relevantné perspektívy a stanoviská, čím sa utvára priestor garantujúci rovnosť intelektuálnej autority pre všetkých členov komunity (celej spoločnosti). Filozofka argumentuje v prospech takéhoto postupu tým, že "nijaký segment komunity - či už s pozíciou mocného, alebo bezmocného - si nemôže nárokovať status epistemickej privilegovanosti" ([7], 118). Aj podľa Nancy Fraserovej je užitočné akceptovať pluralitu pohľadov; filozofka sa odvoláva na neopragmatizmus a upozorňuje na závislosť rozhodovania o tom, ktorý z pohľadov je najlepší, od konkrétnej situácie a konkrétneho cieľa ([8], 157). Vynárajú sa aj ďalšie nie zanedbateľné otázky, či napríklad skúsenosti marginalizovaných a utláčaných tiež nie sú konštrukciami poznačenými pozíciou, či spôsoby videnia a skúsenosti ľudí "zdola", "z okraja" takisto nie sú "poznamenané jazvami", teda či si tieto môžu robiť nároky na vyššiu objektivitu, adekvátnosť ako spôsoby poznávania ľudí v sociálne privilegovaných pozíciách. Bat-Ami Bar On upozorňuje na situáciu, keď niekto patrí k viacerým marginalizovaným skupinám a nastoľuje otázku, či možno hovoriť o kumulatívnom charaktere epistemickej privilegovanosti ([9], 89 - 90). Ďalšia pripomienka spočíva v pochybnosti, či skúsenosti získavané v podmienkach dominancie a útlaku sa vôbec môžu stať zdrojom oslobodzujúcich stratégií a epistemológií (pozri [10]).

Mnohé teoretičky spochybňujú aj kľúčový pojem teórie stanoviska - pojem epistemickej privilegovanosti a hľadajú spôsoby jeho reinterpretácie. V týchto úvahách sa neraz presúva pozornosť k pojmu epistemickej autority, pričom sa analyzuje spojenie medzi ňou a epistemicou privilegovanosťou. Jednu zo zaujímavých alternatív k pôvodnej teórii stanoviska predstavuje koncepcia navrhovaná Marianne Janackovou, ktorá pokladá za dôležité rozlíšiť epistemicú privilegovanosť od epistemickej autority a významnú úlohu feministicko-epistemologického projektu vidí v demystifikácii väzby medzi epistemicou privilegovanosťou a epistemicou autoritou, ako aj v rekonštrukcii väzieb medzi sociálnou marginalizáciou a epistemicou privilegovanosťou ([11], 125 a n.). Za účinnejšie ako analyzovať pojem "stanoviska" pokladá sústrediť sa na pragmatické alebo morálne argumenty, ktorými by sa dosiahlo zahŕňanie členov marginalizovaných skupín medzi "tvorcov teórie". Z tohto zorného uhla sa stáva aktuálnou otázka, ako sa epistemicá autorita získava; nie prostredníctvom osobitej sociálnej pozície, ale prostredníctvom sociálnych a politických praktík a inštitúcií ([11], 125). V sústredenosti na problém, ako sa v spoločnosti rôznymi mechanizmami udeľuje epistemicá autorita, vidí Janacková produktívnu orientáciu feministických epistemológií a aj možnosť rozvinúť nové, úspešnejšie verzie teórie stanoviska. Napokon, na tieto problémy upozornili už aj iné teoretičky, medzi nimi samotná Sandra Hardingová, ktorá sa v novších prácach dištancuje od tvrdenia o priamej závislosti epistemickej privilegovanosti od marginalizovanej pozície, ako ju prezentovali pôvodné verzie

teórie stanoviska. Autorka v nich zdôrazňuje, že očakávaná voči marginalizovaným skupinám sa nevzťahujú na riešenie problémov, ale skôr na ich "uvidenie", na ich identifikovanie, nie na tvorbu odpovedí, ale skôr na kladenie otázok (pozri [6]).

Vsúvislosti s epistemickou privilegovanosťou sa tak vynárajú veľmi zaujímavé otázky o "pôsobnosti" tejto privilegovanosti v dvoch rôznych prípadoch: v kontexte objavu a v kontexte zdôvodňovania. Bolo by očividne zjednodušujúce, ba až naivné myslieť si, že marginalizovaná pozícia sama osebe a navyše automaticky vyzbrojuje schopnosťou účinnejšie riešiť vedecké problémy, že poskytuje lepšiu teoretickú argumentáciu a pod. Otázku však možno sformulovať tak, či "pohľad zvonka" (ako marginalizovaný) môže produktívne ovplyvniť to, "čo" sa stane vedeckým problémom a aj to, "ako" bude tento postulovaný a riešený. Filozofia vedy obvykle nazerá na kontext zdôvodnenia ako na niečo, do čoho nemá mať (a v "dobrej vede" ani nemá) prístup sféra nedovolených hodnôt a hodnotových postojov, ktoré by mohli deformovať súdy; na druhej strane podľa zaužívaných názorov kontext objavu nebýva takto "chránený" a pripúšťa sa v ňom aj prítomnosť iracionálnych momentov, ktoré vraj zásadným spôsobom neovplyvnia to, ako sa vedecké poznanie bude vyvíjať.

Vo feministickej epistemológii sa však presadzuje názor, že to, ako sú problémy postulované, je dôležité aj pre spôsoby, ako sa bude vedecké poznanie vyvíjať, a preto nemožno ignorovať kontext objavu ako "iracionálny" a vyzátvorkovaný zo sféry "skutočnej vedy". V tejto súvislosti nadobúda téza o väzbe medzi epistemickou privilegovanosťou a sociálnou pozíciou osobitý význam: vstup marginalizovaného pohľadu môže totiž vnášať do procesu stanovovania (uvidenia) toho, čo má byť formulované ako vedecký problém, nové momenty (napríklad vo feministickej filozofii sa etablovali viaceré tradičným myslením nezohľadňované problémy ako problémy filozofické vďaka vstupu ženskej perspektívy a skúsenosti). Viaceré teoretičky posúvajú svoj záujem aj ku kontextu zdôvodňovania, tvrdiac, že ani tento nie je imúnny voči vstupu hodnôt a záujmov spätých so sociálnou pozíciou. Helen Longino svoju koncepciu vedy ako "sociálneho podujatia" stavia na princípe vstupu hodnotových postojov a záujmov do vedeckého poznávania ([7]), podobne Anne Fausto-Sterlingová poukazuje na "zraniteľnosť" nielen kontextu objavu, ale aj kontextu zdôvodnenia voči dominantným hodnotám a záujmom ([12]). Iné argumentujú, že ak problematizujeme relevantnosť faktu, že aj do kontextu zdôvodňovania vstupujú hodnoty späté s marginalizovanou pozíciou, problematickou bude požiadavka, aby sociálne marginalizovaní získali vzhľadom naň väčšiu epistemickú autoritu, nakoľko táto sa zakladá na predpoklade epistemickej privilegovanosti ([11], 128). Janacková preto prichádza s návrhom rozpracovať takú verziu teórie stanoviska, ktorá by sa vyhla spomínaným komplikáciám s pokusmi o definovanie vzťahov medzi sociálnou marginalizáciou, stanoviskom a epistemickou privilegovanosťou, no ktorá by napriek

tomu dovoľovala priznať epistemickú autoritu tým, ktorí boli vylúčení z produkcie poznania ([11], 130). Na základe štatistických údajov o vzdelanostnej úrovni v USA údajov poukazuje autorka na priame korelácie medzi stupňom vzdelania a socio-ekonomickým statusom, medzi epistemickou autoritou a spleťou socio-politických a ekonomických faktorov; odhaľuje v epistemickej autorite ako sociálnom konštrukte väzby medzi kategóriami rasy, rodu, triedy, etnickej a i. príslušnosti (všetko to sú faktory podieľajúce sa na tvorbe "dôvery", "dôveryhodnosti", ktorá v modernej spoločnosti prináleží najmä "expertom" a ktorá sa viaže na ich epistemickú autoritu). Dôvera totiž predstavuje v procese utvárania poznania dôležitý komponent, súvisí napríklad s uznávaním svedectva iných ľudí ako zdroja poznania, s tým, že ich svedectvo má hodnotu nielen kognitívnu, ale aj morálnu; v istom zmysle možno povedať, že "dôvera je zamlčaným predpokladom ľudského poznávania sveta" ([13], 209).

Epistemická autorita sa obvykle chápe - v súvislosti s osvietenskou tradíciou - ako čosi, čo prináleží ľuďom, ktorí sú v "lepšej poznávacej situácii", sú schopní vidieť svet bez toho, aby upadali do akýchkoľvek dogiem, aby podliehali emocionálnym náklonnostiam či podozreniam, proste, ktorí sú schopní objektívneho pozorovania, a preto by mali tvoriť teórie a robiť dôležité rozhodnutia. Janacková vnáša nový pohľad na vzťah sociálneho statusu, epistemickej privilegovanosti a epistemickej autority: zdôrazňuje, že epistemická autorita je konštruovaná v sociálnych praktikách, okrem iného je výsledkom súdov iných ľudí o našej vieryhodnosti a objektivite (tieto súdy sa obvykle vysvetľujú odvolávaním sa na epistemickú privilegovanosť). Zistenie, že epistemická autorita, o ktorej sa tradične predpokladá, že svoje legitimitačné základy má v epistemickej privilegovanosti, sa v skutočnosti udeľuje sociálnymi praktikami, že teda ide o funkciu sociálnych, politických a ekonomických faktorov, ktoré spoluurčujú, či skúsenosť jednej skupiny ľudí má status "dobrej evidencie", a skúsenosť iných nie, má epistemické, ale aj morálno-politické konzekvencie. Dôraz na epistemickú autoritu robí v takejto perspektíve explicitným vzťah medzi produkciou poznania, sociálnymi a politickými praktikami a etickým uvažovaním, ktoré ovplyvňuje naše súdy o étose hovoriaceho. Pri tomto treba mať na zreteli, že morálne (morálno-politické) a epistemické diskurzy nie sú izolované, ale vzájomne pospletané, že morálny poriadok a kognitívny poriadok spoločnosti vzájomne veľmi úzko súvisia. Na utváranie našich presvedčení o autoritách iných ľudí pôsobí totiž v nezanedbateľnej miere kultúrny kontext, predstavy danej kultúry o tom, kto môže byť autoritou (napríklad aj vzhľadom na ekonomické postavenie, na svoju politickú, náboženskú, rasovú, či rodovú príslušnosť). Takéto úvahy privádzajú k záveru, že pre rozvíjanie teórie stanoviska dôležitejším ako rekonštruovať pojem epistemickej výhodného stanoviska je usilovať o demystifikáciu procesov, v ktorých sa skutočne udeľuje epistemická autorita, teda predovšetkým demaskovať tvrdenie, že epistemická autorita je jednoznačne odvodená od epistemickej

privilegovanosti; takisto je dôležité odhalenie reálneho príbehu ekonomickej, politickej, rasovej, rodovej a inej privilegovanosti: v týchto reálnych príbehoch sa totiž určuje, "kto bude pokladaný za potenciálneho člena dialógu a kto bude vypočutý" ([11], 137).

Nové verzie teórie stanoviska by preto mali dbať o to, aby sa podporovala divergencia perspektív a aby boli vypočuté hlasy zo všetkých pozícií. Aj na základe našej nedávnej historickej skúsenosti možno spochybňovať argumentáciu, že sociálna marginalizácia (automaticky) nesie so sebou epistemickú privilegovanosť (a že na základe tejto privilegovanosti majú byť skupiny v sociálne nižšej pozícii vnímané ako nositelia epistemickej - a následne aj morálnej či politickej autority v dôležitých riadiacich a rozhodovacích procesoch). Môže to viesť k nezdravému formalizmu a aj k neadekvátnej distribúcii moci, môže to viesť ku konštruovaniu totalizujúcich a falošne univerzálnych diskurzov. Túto možnosť síce pripúšťa aj Nancy Hartsocková, zároveň však uvádza protiargument, že marginalizované skupiny sa v oveľa menšej miere vnímajú ako "univerzálne subjekty", navyše filozofka verí, že história marginalizácie bude pôsobiť proti tvorbe totalizujúceho diskurzu ([14]).

Súčasná diskusia teda skôr roztvárajú, ako uzatvárajú nastolené problémy, spochybnenie priamočiareho spojenia medzi istou sociálnou pozíciou a epistemickou privilegovanosťou by však nemali viesť k rezignácii na ďalšie skúmania ich súvislostí či skúmania procesov distribúcie epistemickej autority v (najmä hierarchicky štrukturovanej) spoločnosti. Je očividné, že problémy, ktoré nastolila teória stanoviska, nemožno pokladať len za problémy týkajúce sa ženského subjektu. V súčasnej situácii, keď - napriek integračným a globalizačným trendom - dochádza - či už v rámci jednotlivých spoločenských celkov, či v rámci celoplantárnom - k novým druhom hierarchizácie, až polarizácie, ostávajú tieto problémy aktuálnou úlohou nielen v kontexte feministickej filozofie.

Literatúra:

- [1] HARDING, S.: Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika. In: Aspekt 1/1998.
- [2] JAGGAR, A.: Feminist politics and human nature. Totowa: Rowman and Allanheld, 1983.
- [3] FARKAŠOVÁ, E.: Poznávajú ženy inak? O genéze, povahe a cieľoch feministických epistemológií. Aspekt 1/1998.
- [4] HARTSOCK, N.: Money, Sex, and Power: Toward a feminist historical materialism. Northeastern University Press, Boston 1983.
- [5] RUDDICK, S.: New feminist work on knowledge, Hypatia 8, 1993 (4).

- [6] HARDING, S.: Rethinking standpoint epistemology: "What is strong objectivity?" In: Feminist Epistemologies. /eds.: Alcoff, L. and Potter, E./, Routledge, New York 1993.
- [7] LONGINO, H. E.: Subjects, Power, and Knowledge. In: Feminist Epistemologies. /eds.: Alcoff, L. and Potter, E./, Routledge, New York 1993.
- [8] FRASER, N.: Pragmatismus, Feminismus und die lingvistische Wende. In: Benhabib, Seyla - Butler, Judith - Cornell, D. - Fraser, Nancy: Der Streit um Differenz. Feminismus und die Postmoderne in der Gegenwart. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1993.
- [9] BAT-AMI, Bar On: Marginality and Epistemic Privilege: In: Feminist Epistemologies. /eds.: Alcoff, L. and Potter, E./ Routledge, New York 1993.
- [10] HENNESSY, R.: Materialist feminism and the politics of discourse. New York: Routledge 1993.
- [11] JANACK, M.: Standpoint Epistemology Without the "Standpoint"?: An Examination of Epistemic Privilege and Epistemic Authority. In: Hypatia 12, 1997, (2).
- [12] FAUSTO-STERLING, A.: Myth of gender. New York: Basic Books 1985.
- [13] SZAPUOVÁ, M.: Poznanie a dôvera. In: Filozofia výchovy a problémy vyučovania filozofie. Zborník príspevkov z 2. výročného stretnutia SFZ v Banskej Bystrici. 17.-19. sept. 1998.
- [14] HARTSOCK, N.: Foucault on power. A Theory for Women? In: Feminism/Postmodernism. /ed.: Linda J. Nicholson/, Routledge, New York 1990.

Resumé:

Etela Farkašová

Problems of epistemic privilege (in context of feminist standpoint theory)

This paper deals with the relation between social position, epistemic privilege and epistemic authority showing that the last one is a social construction, result of social, moral and political practices. The author emphasises the need of reconstruction of the traditional notion of epistemic authority.

Doc. PhDr. Etela Farkašová, CSc.,

Katedra filozofie a dejín filozofie, FF UK, Gondova 2, 818 01 Bratislava.